

Kultuuripoliitika põhimõtete uuendamine ENSV Riiklikus Kultuurikomitees (välissuhtluse näitel)

Kerli Gutman

Eesti taasiseseisvumine on ajaloolaste poolt veel vähe uuritud. Muu hulgas tõusis sel ajajärgul avalikkuse huviorbiiti eesti (rahvus)kultuuri säilitamise vajadus. Avalikes aruteludes seoti kultuuri tugevalt identiteediga. Käesolevas artiklis otsin vastust küsimusele, kas Nõukogude režiimi lagunemise perioodil (1987–1991) toimus ENSV kultuuripoliitika kontseptsioonis põhiolemuslikke uuendusi ning kui, siis milliseid, millal ning mille tulemusel. Selleks vaatlen üldiste liberaliseerimistendentside taustal kultuuripoliitika muutmist institutsionaalsest aspektist – uute kultuuripoliitika põhimõtete määratlemist peamiselt kultuurialaste välissuhete printsiipide kujundamise näitel 1988. a. loodud ENSV Riiklikus Kultuurikomitees. Millised eeldused olid loonud võimalusi kultuuripoliitika põhimõtete olemuslikuks uuendamiseks liiduvabariiklikul tasandil? Millal sai Nõukogude institutsioonist – ENSV Kultuuriministeeriumist – iseseisvaid algatusi välja töötav organisatsioon?

Selle uurimisel oli oluline osa allikatel. Käsitletavat perioodi puudutavad allikad peaksid olema kättesaadavad Eesti Vabariigi Kultuuriministeeriumi arhiivis, kuid selgus, et need ei ole säilinud terviklikult. Väärtuslikku materjali, millest osa peaks tingimata kuuluma säilitamisele arhiivis, sain tänase EV Kultuuriministeeriumi välissuhete osakonna juhataja asetäitja Madis Järve erakogust.

Kasutasin ka tema suulisi mälestusi. Olulised allikad olid ka ENSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teatajad. Publitseeritud allikatest kasutasin Eesti NSV loominguiliste liitude juhatuste Tallinnas 1.–2. aprillil 1988 toimunud ühispleenumi sõnavõtte. Ajakirjandusest olen viidanud ajalehele Sirp ja Vasar/Reede.

Eeldusi kultuuripoliitika liberaliseerimiseks

Nõukogude ühiskonnas toetas kultuuripoliitika ideoloogia propageerimist, kultuur oli parteile üks võimalusi ellu viia Nõukogude ideoloogiat. Ideoloogia ja kultuuri tihedat seost NSVL-s on konstateerinud mitmed uurijad, Peet Lepik on nimetanud ideoloogiat isegi Nõukogude kultuuri enesekirjelduseks.¹ Kultuuripoliitika eesmärkideks NSVL-s võib pidada võimuaparaadi legitimeerimist propaganda abil ja süsteemi stabiliseerimist,² samuti kultuuri väljendusvormide ühtlustamist, tugevat tsentraliseerimist ning institutsioonide eelisfinantseerimist. Tiiu Kreegipuu on oma magistritöös, milles analüüsis muu hulgas kultuuripoliitika rakendamist Eesti NSV-s aastail 1944–1954, jõudnud järeldusele, et partei ei suutnud seatud lõppeesmärki – kultuuri propagandavahendiks muutmist – täiel määral realiseerida ka Nõukogude režiimi kõige totalitaarsemal perioodil.³

¹ P. Lepik. Antikultuuri fenomen nõukogude kultuuris. – Akadeemia 2000, nr. 4, lk. 720.

² O. Mertelsmann. Hariduse ja kultuuri ekspansioon süsteemi stabiliseerijana Eesti NSV-s 1940–1956. – Kultuur ja Elu 2003, nr. 3(143), lk. 16.

³ T. Kreegipuu. Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944–1954 kirjanduse ja trükikirjanduse näitel. Magistritöö. Juhendaja Ph.D. T. Tannberg. Tartu, 2005, lk. 143.
<http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/10062/1026/5/kreegipuu.pdf>

Täna on Eesti kultuuripoliitika väljatöötamisel kõige olulisem roll Riigikogu kultuurikomisjonil ja kultuuriministeeriumil. NSVL-s aga sõltus kuni režiimi lagunemiseni liiduvabariikide kultuuripoliitika ametlikult otse NLKP Keskkomitee suunistest. Peamisteks parteipoliitika rakendamise viisideks ENSV-s olid EKP Keskkomitee määrused ja otsused. Kultuurialaseid seadusandlikke regulatsioone andsid välja ENSV Ülemnõukogu ja Presiidium ning EKP Keskkomitee ja ENSV Ministrite Nõukogu. Vaadeldes Nõukogude süsteemi lagunemisele eelnenud perioodi kultuuri puudutavaid regulatsioone, ei saa neis enne 1988. a. täheldada mingeid märkimisväärsed sisu-uuendusi. Kuigi 1987. a. EKP Keskkomitee ja ENSV Ministrite Nõukogu määrustes on mingil määral juba kasutatud Gorbatsõvi *perestroika*-terminoloogiat, seisid kultuuri puudutavad regulatsioonid peasjalikult siiski EKP Keskkomitee ja ENSV Ministrite Nõukogu määrustes, mis propageerisid kunstilise taseme tõstmist ja kommunistlikku kasvatust. Samas peab märkima, et tegelikult oli neid regulatsioone mainitud aastail üldse väga vähe. 1987. a. oli põhjalikumaid kultuuri puudutavaid määrusi ainult kaks. Murrang toimus 1988. aastal, mil võeti vastu mitmeid olulisi otsuseid, sh. kultuuriministeeriumi reorganiseerimine. Ka keelekasutus regulatsioonide tekstides muutus alates 1988. a. märgatavalt liberaalsemaks.

NSVL kooshoidmise eesmärki teeniva *perestroika*-poliitika algatanud Mihhail Gorbatsõv pöördus oma kultuurikäsitus V. I. Lenini ettekujutuse juurde, leides, et kultuur on vahend võitlemaks stagnatsiooni ja bürokraatia vastu. Partei printsiibid kultuuripoliitikas olid kuni liidu lagunemiseni tihedalt seotud nn. rahvusküsimusega. Säärane tagasipöördumine kultuuripoliitika kontseptsiooni visandades ei olnud NLKP Keskkomitee peasekretäride puhul esmakordne. Nii oli ka Nikita Hruštšov deklareerinud, et

Lenin oma kultuurikäsitluses ei eksinud. Dirk Kretzschmar on, nagu näiteks Olaf Kuuligi, märkinud, et kontrollsüsteem, mida kasutati poliitika rakendamisel (partei kõikehõlmav valve intelligentsi üle; KGB ja teised järelevalveüksused; materiaalsed privileegid inimestele, kes täitsid juhtivaid positsioone kultuurbürokraatias ning propageerisid ja järgisid ideoloogiat), näitas mõningaid mitetefunktsioneerimise märke juba alates 1960-ndatest aastatest ning teatavad eeldused pluralismiks kultuuris olid tekkinud juba enne *perestroikat*.⁴ Kuigi üleliiduliselt Gorbatsõvi ajal kultuuripoliitika kontseptsioonis radikaalset muutust ei toimunud, on siiski selge, et ideoloogia nõrgeneva rolli ja *glasnosti* rakendamise tulemusel olid liiduvabariikides tekkinud soodsad tingimused omaalgatuslike poliitikate väljatöötamiseks. Oluline oli ka peasekretäri algatatud poliitilise reformi – detsentraliseerimise – printsiip, millele hakati Eesti NSV-s kultuuripoliitika demokraatlikumaks muutmisel toetuma. Poliitilist reformi alustas peasekretär sooviga tõhusamalt rakendada majandusreformi, eeldades, et need reformid saavad kulgeda koos. Autoritaarse kontrollimehhanismi lõdvenemine viis aga majandusreformi läbiviimise kriisi ning alates 1988. a. nihkus rõhuasetus poliitilisele reformile ja struktuurimuudatustele riigiparaadis.⁵

Mitmed uurijad (Olev Liivik, Rein Taaģepera) on leidnud, et Gorbatsõvi *perestroika*-poliitika rakendamine Eesti NSV-s EPK Keskkomitee kaudu toimus teatava ajanihkega ning veel 1986. a. valitses ENSVs sisuliselt stagnatsiooniperiood. Siiski leidis ENSV ühiskonnas ka *perestroika* esimesel perioodil märkimist väärivaid algatusi, mille genereerijaks oli valdavalt kultuurieliit. Siinse küsimusetõstatuse seisukohalt on eriti oluline ENSV loominguliste liitude aktiveerumine ning Loomeliitude Kultuurinõukogu loomine, mis konstitueerus 1987. a. kevadel,

⁴ D. Kretzschmar. Das kulturpolitische System der siebziger und frühen achtziger Jahre in der Sowjetunion als Voraussetzung für die Reformpolitik der Perestrojka. – K. Eimermacher, D. Kretzschmar, K. Waschik (Hg.). Russland, wohin eilst du? Perestrojka und Kultur. Dortmund, 1996, lk. 75.

⁵ V. Mau. Theoretical and Political Problems of Economic Reform in the USSR. – Europe-Asia Studies vol. 47, issue 3, 1995, lk. 396.

seades peamiseks eesmärgiks realiseerida *glasnosti*. Suur osa *perestroika* ajal areenile astunutest oli 1960-ndate sulaajal noor olnud (kultuuri)inimeste põlvkond, kes juba toona oli aktiveerunud. Taasiseseisvumise perioodil liiduvabariikides esile kerkinud rahvuslikul (kultuuri)eliidil oli NSVL lagunemises oluline roll. Eliit ei olnud radikaalses vastuolus Nõukogude süsteemiga.⁶ 1.–2. aprillil 1988 toimunud ENSV loominguliste liitude juhatuste ühispleenum kujunes oluliseks tõukeks uue üha suureneva autonoomia saavutamise eesmärgil tegutseva tsentristliku jõu sünnile ENSVs. Juriidilise aluse autonoomiapüüdlustele lõi 16.11.1988. a. vastu võetud suveräänsusdeklaratsioon. EKP Keskkomitees kuulus alates 1988 detsembrist NLKP kultuuripoliitika aktuaalsete küsimuste tutvustamine vastloodud ideoloogiaosakonna kompetentsi, mis soovis kaasa aidata demokraatia ja avalikustamise arengule Eesti NSV suveräänsuse piires ning toetas rahvuskultuuri vaba arengut.⁷ EKP tegelik roll ENSV poliitikate, sh. kultuuripoliitika, suunamisel kahanes. 1988. a. suvel vahetati välja ka stagnatsioonimeelne EKP esimene sekretär Karl Vaino tunduvalt liberaalsema joonega Vaino Väljase vastu. Novembris 1988 astus tagasi ENSV Ministrite Nõukogu esimees Bruno Saul, ta asendati Indrek Toomega. Presiidiumi esimees Arnold Rüütel oli partei reformistliku tiivaga liitunud juba varem.⁸

1988. a. algasid Eesti NSV-s avalikud intensiivsed arutelud nii kultuuri mõiste kui ka kultuuripoliitika üle. Suur osa sellisulistest diskussioonidest oli seotud ENSV Kultuuriministeeriumi reorganiseerimisega. Need arutelud kajastuvad hästi 1988. a. loomeliitude ühispleenumi kõnedes ning Sirbi ja Vasara veergudel. Tõenäoliselt aitas ministeeriumi reorganiseerimine, s. t. hal-

duskorralduslik muutus kui konkreetne *perestroika*-ilming kaasa soodsa pinnase loomisele nendeks aruteludeks. Kultuurieliidi mõttevahetustele pidid reageerima ka parteiliidrid. Oma kõnes loomeliitude pleenumil 1988. a. märkis Indrek Toome, et paljude hädade algusena näib talle fakt, et hetkel ei ole kehvat kultuurikontseptsiooni, mis vastaks tänastele nõudmistele ning oleks ka homse kultuuripoliitika aluseks. Seda vajaminevat ja puuduvat kultuurikontseptsiooni nimetas ta siiski marksistlikuks.⁹

Seega oli liberaliseerimiseks ENSV kultuuripoliitikas 1980-ndate aastate lõpuks olemas eeldusi nii üleliidulisel kui ka liiduvabariiklikul tasandil. Nende seast võiks kokkuvõtlikult välja tuua:

- 1) *perestroika*, *glasnost* ja poliitilise süsteemi reform, mis viisid režiimi liberaliseerimiseni ning mille tulemusena tekkisid liiduvabariikides võimalused ulatuslikumaks autonoomiaks;
- 2) seadusandluse liberaliseerimine alates 1988. a.;
- 3) muutused liiduvabariigi poliitilises eliidis; EKP Keskkomitee rolli kahanemine;
- 4) partei lõppeesmärgi – kultuuri täielikuks propagandavahendiks muutmist – ei realiseeritud Nõukogude režiimi ajal kunagi täiel määral;
- 5) intelligenti, kultuurieliidi aktiveerumine.

ENSV Kultuuriministeeriumi reorganiseerimine

Valitsusasutustest visandas ning teostas ENSV-s Nõukogude kultuuripoliitika printsiipide rakendamise üle kontrolli *perestroika* alguses eelkõige kultuuriministeerium. Olulisemad valdkondlikud komiteed olid ENSV

⁶ G. Simon. Entkolonialisierung in der Sowjetunion. Die neuen nationalen Eliten in den sowjetischen Unionsrepubliken seit den 1950er Jahren. – F. Anton, L. Luks (Hg.). Deutschland, Russland und das Baltikum. Beiträge zu einer Geschichte wechselvoller Beziehungen. Festschrift zum 85. Geburtstag von Peter Krupnikow. Köln, 2001, lk. 277.

⁷ O. Liivik. EKP Keskkomitee rahvamajanduse valitsemisel. – E. Tarvel (Toim.). Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991. Tallinn, 2002, lk. 131.

⁸ J. R. Misiunas, R. Taagepera. Balti riigid. Sõlmeaastad 1940–1990. Tallinn, 1997, lk. 293.

⁹ Eesti NSV loominguliste liitude juhatuste ühispleenum 1.–2. aprill 1988, lk. 18.

Riiklik Kirjastuste, Polügraafia ja Raamatu-kaubanduse komitee ja ENSV Riiklik Kino-komitee.¹⁰ Kultuuriministeeriumi arhiivis leiduva dokumentatsiooni põhjal selgus, et Gorbatsõvi poliitilise reformi põhimõtet – delegeerimist all-lülidadele – asuti juba 1986. aastal ministeeriumis arutama ning struktuurimuudatuste variante läbi töötama. 1987. aastal tõstatus ENSV Kultuuriministeeriumis valdkondade arengukontseptsioonide uuendamise küsimus. Seda tuli teha kooskõlas üleliiduliste seisukohtadega. Eesmärgiks seati koostöös vastavate loomunguliste liitude, ühingute ja muude ühiskondlike organisatsioonidega, kohalike kultuuriorganisatsioonidega ning NSVL-i Kultuuriministeeriumi vastavate üksustega läbi töötada valdkondade arengukontseptsioonid kuni aastani 2000.¹¹ 1987. a. ENSV Kultuuriministeeriumi töötulemusi käsitlevale dokumendile lisatud kõnes¹² on avaldatud lootust, et eelseisval loomeliitude pleenumil selginevad uue kultuuripoliitika ja kultuurikontseptsiooni piirjooned, prioriteedid ja eesmärgid.¹³ Seega oli juba enne kuulsat aprillipleenumit ministeeriumis koostööks loomeliitudega teatav valmisolek, mille olemus taasiseseisvumise perioodil oli tugevalt muutunud – liidud olid muutunud partei kultuuripoliitika elluvijatest selle tegevust õonestavateks organisatsioonideks. Samas dokumendis on märgitud, et ministeeriumi allasutused on asunud ellu rakendama NLKP kurssi kultuuri demokratiseerimisele ja ise-seisvumisele kohtadel.¹⁴ Allasutuste plaanide täitmise kõrval (esitatud on protsendid,

mis ületavad 100%) on ettevaatlikult avatud demokratiseerimise ja detsentraliseerimise mõisteid. Demokratiseerimise all peeti muu hulgas silmas juhtide valimise laiendamist kollektiivides ning uut tüüpi suhete kujunemist loomunguliste liitude ja ministeeriumi vahel, tööfunktsioonide delegeerimist ja detsentraliseerimist loomungulistele liitudele ja allasutustele. Lisatud kõnes on detsentraliseerimist käsitletud kui „...ülevaltpoolt kamandamise ja ressursside jaotamise asendamise kohalike vajaduste ja huvide, kohalike arenguvõimaluste arvestamise ja soodustamisega”.¹⁵ Detsentraliseerimise rakendamises nähti kahte aspekti: eelmainitud uut tüüpi suhete kujundamist loomunguliste liitudega ja regionaalset detsentraliseerimist, mille puhul on mõeldud eelkõige senist Tallinna eeliskohtlemist teiste linnade ja piirkondade suhtes. Kõne lõpus on nenditud, et puudujäägid senises töös on tulenenud ka kõneleja ja kogu ENSV Kultuuriministeeriumi juhtkonna tööst. Peatudes suhtel NSVL Kultuuriministeeriumiga, on märgitud, et need olid enamikel juhtudel asjalikud, ministeerium varustas ENSV Kultuuriministeeriumi spetsiaalseadmete ja inventariga, tema kaudu toimus kultuurivahetus teiste riikidega.¹⁶ Kuigi näiteks 1986. a. bürokraatlik asjaajamine NSVL Kultuuriministeeriumiga mitte ei vähenenud, nagu loodetud, vaid suurenes – sealt saadud dokumentide arv kasvas 16,4% võrra,¹⁷ olevat NSVL Kultuuriministeerium püüdnud mõista ENSV rahvuskultuuri arendamise vajalikkust.¹⁸

¹⁰ ENSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 1988, nr. 27, art. 317.

¹¹ Eesti NSV Kultuuriministeeriumi kolleegiumi koosoleku protokoll nr. 3, 18.03.1987. EV KuM arhiiv, n. 3, s. 3188, lk. 86–87.

¹² Tegemist on ilmselt kas minister Johannes Loti või tema esimese asetäitja Ilmar Mossi kõnega.

¹³ Eesti NSV Kultuuriministeeriumi kolleegiumi otsus nr. 4-1, 30.03.1988, lisatud kõne. Samas: n. 3, s. 3265, lk. 42.

¹⁴ Eesti NSV Kultuuriministeeriumi kolleegiumi otsus nr. 4-1, 30.03.1988. Samas: n. 3, s. 3265, lk. 31.

¹⁵ Eesti NSV Kultuuriministeeriumi kolleegiumi otsus nr. 4-1, 30.03.1988, lisatud kõne. Samas: n. 3, s. 3265, lk. 41.

¹⁶ Kõnesse on tehtud mõningaid käsikirjalisi parandusi. Maha on kriipsutatud nt. lause “NSVL KM ei ole meid seganud kultuuritöö korraldamisel, ta on asjalikult suhtunud meie taotlustesse, ettepanekutesse ja pretensioonidesse.”

¹⁷ Eesti NSV Kultuuriministeeriumi kolleegiumi koosoleku protokoll nr. 3, 18.03.1987. EV KuM arhiiv, n. 3, s. 3188, lk. 79.

¹⁸ Eesti NSV Kultuuriministeeriumi kolleegiumi otsus nr. 4-1, 30.03.1988, lisatud kõne. Samas, n. 3, s. 3265, lk. 43.

1988. aastaks oldi ministeeriumis ilmselt üsna tüdinenud uue struktuuri väljatöötamise protsessist. 1987. a. 19. oktoobril on ministri esimene asetäitja Ilmar Moss lähetanud ministrite nõukogu esimesele asetäitjale Indrek Toomele ENSV Kultuuriministeeriumi keskaparaadi uue variandi. Kirjast selgub, et ministeerium oli häiritud ega mõistnud ENSV Ministrite Nõukogu Asjadevalitsuse kultuuri- ja tervishoiu osakonnas välja töötatud mitmeid ministeeriumi struktuurimuudatuste variante, mida peeti vastukaivateks ja ebaprofessionaalseteks. Samuti leiti, et üha uute juhtimisskeemide läbitöötamine demoraliseeris nii keskaparaadi kui ka süsteemi asutuste igapäevast tööd. Kirjale lisatud ministeeriumi struktuuriskeem erines tugevalt peagi moodustatud ENSV Kultuurikomitee omast.¹⁹ Nii Ilmar Moss, tollane kultuuriministri asetäitja Märt Kubo kui ka Jaak Kaarma, kellest sai uue komitee esimees, pooldasid ministeeriumi reorganiseerimisel vabariiklikku komiteed, sellist komiteed, mis ei alluks üleliidulistele ametkondadele (esmajoones NSVL Kultuuriministeerium, aga ka NSVL Kirjastuskomitee ja NSVL Kinokomitee). Jaak Kaarma leidis, et kultuurikomiteel peaksid olema volitused oma sõltumatute eesmärkide püstitamiseks ja prioriteetide kindlaksmääramiseks, säilitades ja kindlustades samas NLKP Keskkomitee ja teiste üleliiduliste kultuuriametkondade toetuse.²⁰ Ta mainib ka, et komitee juhtimise demokraatlikkust asub tagama kolleegium, millel võiks olla lai sotsiaalne kandepind, ning lisab, et komitee tegevuse demokraatlikkuse garantiiks pole mitte niivõrd kollegiaalsete organite rohkus, kuivõrd komitee tegevuse avalikustamine.²¹ Kolleegium tõepoolest loodi ning kolleegiumi kokkusaamisprotokollide põhjal võib järeldada, et tegemist oli küllaltki laiahaardelise nõuandva organiga, kuhu oli kaasatud kultuuriinimesi.

Vajaduse kultuurisüsteemi juhtimine reorganiseerida tõi kultuuri arengu põhimõttelise probleemina oma kõnes loomeliitude ühispleeniumil 1988. a. aprilli esimestel päevadel välja ka Indrek Toome. Ta märkis, et kavandatavas kultuuri juhtimise skeemi ümberkorraldamises (pidades silmas ministeeriumi haldusreformi) peaks määravaks saama mitte formaalsed struktuurikonstruktsioonid ja kaadri mehhaaniline vähendamine, vaid kultuuri juhtimise efektiivsus ja kompetentsus. Reformi alusena nimetas ta kultuuri juhtimise täiustamist ning võimuvolituste delegeerimist sellesse lülisse, kus on tagatud küsimuse otsustamise sisuline kompetents. Hoiak rahvasküsimuse suhtes oli kõnes üsna vanameelne, millele vihjab kas või konstateering, et eesti kultuuri areng Nõukogude kultuuris saab olla eelkõige oma rahvusliku panuse suurendamine selles paljurahvuselises kultuuris.²²

M. Gorbatšovi detsentraliseerimispoliitika rakendusena võeti niisiis 31.05.1988 vastu EKP Keskkomitee ja ENSV Ministrite Nõukogu määrus Eesti NSV rahvamajanduse juhtimise üldskeemi kohta, mille kohaselt tuli liidulis-vabariiklike ja vabariiklike ministeeriumide, riiklike komiteede ja keskasutuste arvu vähendada 43-lt 30-le.²³ Sellele määrusele tuginedes asutati 1988. a. sügisel ENSV Kultuuriministeeriumi, ENSV Riikliku Kinokomitee ja ENSV Riikliku Kirjastuste, Polügraafia ja Raamatukaubanduse komitee baasil ENSV Riiklik Kultuurikomitee. Kultuurikomitee põhiülesannetena toodi välja:

- riikliku kultuuripoliitika teostamine koos loominguiliste liitude ja vabariigi üldsusega, kultuuri arengu prognoosimine ning kultuurisüsteemi ja teiste rahvamajandusharude koostöö organisatsiooniliste ja majanduslike mehhanismide täiustamine, partei ja valitsuse kultuurisfäärialase poliiti-

¹⁹ Eesti NSV Kultuuriministri esimese asetäitja I. Mossi kiri Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe esimesele asetäitjale I. Toomele 19.10.1987. Samas, n. 3, s. 3198, lk. 42–46.

²⁰ J. Kaarma. Sõnavõtt Kultuurikomitee kohta. – Sirp ja Vasar 17.06.1988, nr. 25, lk. 2.

²¹ Samas, lk. 12.

²² Eesti NSV loominguiliste liitude juhatuste ühispleenium 1.–2. aprill 1988. Tallinn, 1988, lk. 15–19.

²³ ENSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 1988, nr. 27 art. 317.

- tika elluviimine, kaadri ettevalmistamise ja paigutamise täiustamine ning kaadri kvalifikatsiooni tõstmise korraldamine, rahvusvaheliste sidemete ja koostöö arendamine välisriikidega kultuuri valdkonnas; rahvuskultuuri arengu esmatähtsaks pidamine ning vabariigis elavatele teistest rahvusest inimestele vajalike ja võrdsete tingimuste loomine nende kultuurivajaduste rahuldamiseks; kultuurielu juhtimise detsentraliseerimine; professionaalse kultuuri arenguks tingimuste loomine;
- demokraatlike aluste laialdasem juurutamine ja arendamine kultuurisfääris, mille rakendamiseks pidada ENSV Riikliku Kultuurikomitee süsteemi põhilülks kultuuri-asutusi, kes on maksimaalselt iseseisvad elanike kultuurilise teenindamise korraldamises, finants- ja majandustegevuses ning kannavad täit vastutust töö kvaliteedi ja lõpptulemuse eest.²⁴

Säilis liidulis-vabariiklik alluvuspõhimõte, kuid vahetus ministeeriumi juhtkond: kultuuriminister Johannes Lott vabastati oma kohalt ning komitee esimeheks nimetati Jaak Kaarma ja tema esimeseks asetäitjaks Jaak Allik.²⁵ Oluline on, et ENSV Kultuurikomitee ise määratles oma esmaülesandeks eesti rahvusliku kultuuri säilimiseks vajalike tingimuste loomise.²⁶ See eesmärk sarnanes Loomeliitude Kultuurinõukogu ülesannetega, milleks olid eesti rahvuskultuuri arengu üldkontseptsiooni kujundamine ja rahvusvaheliste sidemete korraldamine. Ka 1989. a. asutatud Eesti Instituudi funktsioonid kattusid suuresti ENSV Kultuurikomitee välissidemete valitsuse omadega. Eesti Instituut loodi sõltumatu ühiskondliku asutusena juriidilise isiku õigustes ning sel oli oluline roll Eesti välispoliitika aluste rajamisel. Kultuurikomitee suhted

Eesti Instituudiga väärksid eraldi uurimist.

Näib, et kultuurikomitee loomise näol oli tegemist haldusreformiga, kus selle läbiviijad tõepoolest soovisid kaasata ka avalikkust. Reform oli ulatuslikum kui struktuurimuudatuslik ümberkorraldus, mis algatati bürokraatiaaparaadi vähendamise eesmärgil – see muundus ühiskonnas toimuvate muutuste tõttu avalikuks aruteluks kultuuripoliitika olemuse üle. Tuginedes 16.11.1988 vastu võetud suveräänsusdeklaratsioonile, kuulus ENSV-le tema kõrgemate võimu-, valitsemis- ja kohtuorganite näol kõrgeim võim oma territooriumil, kuid NSVL kesksorganitega sooviti arusaadavalt säilitada mittekonfliktseid suhteid. Komitee loomisel arvestati ka Loomeliitude Kultuurinõukogu ettepanekute ja tähelepanekutega. Samuti võib järeldada, et hilisem koostöö Loomeliitude Kultuurinõukogu ja ENSV Kultuurikomitee vahel tõepoolest toimus. Nii tekitati näiteks 1989. aastal ühine vastasrinne Moskva katsele tsentraliseerida arhiivindus üleliiduliste normatiivide alla NSVL Riikliku Arhiivifondi loomiseks. Kultuurikomitee asus toetama kultuurinõukogu initsiatiivi loomaks Eesti Riiklikku Arhiivifondi, mis alluks ENSV valitsusele.²⁷

Ministeeriumi hilisemad, enne taasiseisvumist toimunud reorganiseerimised ning põhifunktsioonide uus määratlus 1990. a. ei omanud 1988. a. reformiga samaväärset tähtsust, sest nägemus kultuuripoliitikast oli selleks ajaks juba muutunud. Eeltoodut ning ka hilisemaid arenguid arvesse võttes võib aga väita, et Eesti Vabariigi Kultuuriministeerium, nagu ka teised Eesti institutsioonid, kasvasid orgaaniliselt välja Nõukogude institutsioonist. Rein Taagepera on märkinud, et võimu ülevõtmine institutsioonides toimus suhteliselt aeglaselt, sest Eestis nappis kompetentseid inimesi.²⁸

²⁴ Samas, nr. 42, art. 611.

²⁵ Samas, nr. 32, art. 410–414.

²⁶ Ministri esimese asetäitja I. Mossi kiri Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe esimesele asetäitjale A. Soidlale, 31.05.1988. EV KuM arhiiv, n. 3, s. 3272, lk. 41–42.

²⁷ Eesti NSV Loominguliste Liitude Kultuurinõukogu esimehe I. Fjuki kiri Eesti NSV Kultuurikomitee esimehele J. Kaarmale, 13.03.1989. Samas, n. 3, s. 3333, lk. 13.

²⁸ R. Taagepera. Estonia: return to independence. Westview, 1993, lk. 205.

Välissuhtluse põhimõtted ENSV Riiklikus Kultuurikomitees

Põhiolemuslikke muudatusi senisesse suhtumisse kultuuri ning kogu humanitaarvaldkonda hakati ENSV Kultuurikomitee kolleegiumi koosolekutel arutama 1988. aastal. Koosolekutele olid kutsutud mitmed kultuuri- ja ühiskonnategelased. Eriti hästi kajastub uute põhimõtete väljatöötamine välissuhete valdkonnas, kuna sidemed välisriikidega olid NSVL-s erilise järelevalve all.

Kuni Nõukogude režiimi lagunemiseni kontrollis ja organiseeris ENSV Kultuuriministeerium ainult osa kultuurisuhtlusest välisriikidega. Tavaliselt tegid seda NSVL Kultuuriministeerium ja teised üleliidulised organid, ka tsensuuriamet sõltus ametlikult NSVL omast.²⁹ Alternatiivse kanalina sai kultuurivahetus toimuda ka Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Ühingu (VEKSA) kaudu, mille tegevus oli aga KGB kontrolli all.³⁰ Kultuurivahetus ja -kontaktid pidid vastama Nõukogude ideoloogilis-poliitilistele ja esteetilistele standarditele. Eesti kultuuri ei esitatud välismaal kui iseseisvat rahvuskultuuri, vaid kui Nõukogude kultuuri regionaalset varianti.³¹ Olaf Kuuli on aga märkinud, et sula andis end tunda ka kultuurialases välissuhtluses ning et 1950-ndate aastate teisel poolel hakkasid sagenema NSVL-s koos majanduslike ja poliitiliste välissidemete arenemisega ka kultuurialased väliskontaktid. Väliskontaktide laienemisel 1960-ndatel kujunes ENSV-s kaks peamist suunda – suhted Soomega ja kontaktid väliseestlastega.³²

Režiimi lagunemise ajal tihenesid kultuurialased välissidemed igal kultuurialal hoogsalt. 1987. a. detsembrist pärineb ENSV Kultuuri-

ministeeriumi käskkiri, milles deklareeritakse eesmärgi tõsta välisriikidega arendatavate kultuurisidemete efektiivsust. Selles on sätestatud ka vastutajad ning lisatud eelseisva aasta ürituste plaan välissidemete arendamiseks. Plaanist selgub, et kultuurialane reis NSVL-st välja peab toimuma NSVL Kultuuriministeeriumi välissuhete valitsuse kaudu. Ka aruandlus toimunud väljasõitude kohta tuli esitada nii ENSV kui NSVL Kultuuriministeeriumile.³³ Säärased kooskõlastusskeemid olid sel perioodil juba suuresti formaalse iseloomuga, kuid samas tõestab sellise käsuliini kas või formaalne olemasolu režiimi jätkuvalt autoritaarset olemust. Samas toetati liiduvabariikidele suurema autonoomia andmist. 23.–24.03.1989 toimus Vilniuses NSVL Kultuuriministeeriumi initsiatiivil Leedu NSV kultuuriministeeriumi, Läti ja Eesti NSV kultuurikomiteede, NSVL Kultuuriministeeriumi ning NSVL ja Balti liiduvabariikide välisministeeriumide esindajate nõupidamine. Kohtumisel vastu võetud ettepanekute dokumendist selgub, et tunnistatakse vajadust vabariiklike ja üleliidulisi kultuurialaseid vahetusi teostavate organisatsioonide omavaheliste suhete üleviimiseks lepingulistele suhetele. Vene pool soovis kaasa liiduvabariikide kultuuriministeeriume (kultuurikomiteesid) NSVL ja välisriikide kultuurialaseid suhteid puudutavate plaanide väljatöötamise. Nn. direktiivorganitele tehti ettepanek jagada liiduvabariikide kultuuriministeeriumide (kultuurikomiteede) vahel ära kultuurialasest vahetusest saadav valuutatulu.³⁴ Valuutatulu jaotamine oli intensiivse diskussiooni all. ENSV Kultuurikomitee ei nõustunud ettepanekuga jaotada kultuuri-ekspordi valuutatulu suhtes 60% üleliidulisse eelarvesse ja 40% vabariiklikku³⁵, mingit

²⁹ K.-O. Veskimägi. Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tallinn, 1996, lk. 48.

³⁰ I. Jürjo. Pagulus ja Nõukogude Eesti: vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal. Tallinn, 1996, lk. 204.

³¹ M. Lagerspetz, R. Raud. Eesti kultuuripoliitika Euroopa Nõukogu Kultuurikomitees. Tallinn, 1995, lk. 105.

³² O. Kuuli. Sulad ja hallad Eesti NSV-s. Kultuuripoliitikast aastail 1953–1969. Tallinn, 2002, lk. 113.

³³ Eesti NSV Kultuuriministeerium, käskkiri nr. 359, 03.12.1987. EV KuM arhiiv, n. 3, s. 3193, lk. 81–82.

³⁴ Predloženiya vyskazanyje na regional'nom soveščanii po voprosam kul'turnyx obmenov s zarubežnymi stranami. M. Järve erakogu.

³⁵ M. Järve märkmed 23.–24.03.1989. a. kohtumiselt Vilniuses. Samas.

ühest ega ranget korda selles küsimuses enne liidu lagunemist ei tekkinud.³⁶

1988. a. alustati ENSV Kultuurikomitees kultuurialaste välissuhete arengukontseptsiooni väljatöötamist ning uute prioriteetide määratlemist. ENSV Kultuurikomitee kolleegiumi koosolekuil tõstati kultuurialase välissuhtluse üldine tähendus ning arenguperspektiivid ja -probleemid. Jaanuaris 1989 toimunud ENSV Kultuurikomitee kolleegiumi koosolekul kultuuri mõiste ka defineeriti. Kultuuri määratleti nii: „...nähtuste kogum, mis eristab inimest muust loodusest; kultuur on loova inimese tegevuse ja selle tulemuste ühtsus.”³⁷

Seega anti kultuurile laiendatud definitioon. Nenditi, et kultuur on avatud süsteem, mille normaalseks arenguks on kontaktid väljastatud. Rõhutati, et seoses *perestroika*’ga olid tekkinud eeldused eesti kultuuri normaalseks arenguks. Leiti, et kultuuri arengut ei pea väljastpoolt mitte reguleerima, vaid stimuleerima, kuid arvati samas, et riigil ei ole ressursse ja finantside nappus on tegelikult paratamatult see, mis kultuuri reguleerib. Kultuurikomitee roll välissidemete arendamises määratleti koordineeriva, mitte juhtiva üksusena.³⁸

Kultuurikomitee pidas oma ülesandeks suunata riigi piiratud rahalisi vahendeid sinna, kus neist oleks kõige rohkem kasu eesti kultuuri arengule. J. Kaarma nentis, et kuigi Eestit diplomaatiliselt ei tunnustata, on kultuuri eksport võimalik. Takistusena tõi ta välja korraliku lennujaama puudumise Tallinnas ja võõrkeelte õpetamise kesise taseme. 1989. a. mais toimunud kolleegiumi koosolekul konstateeriti, et välismaale õppima suunamine on takerdunud valuuta puudumise taha.³⁹ Probleemidena toodi välja ka infopuudus ning õiguslik vaakum. Ühelt poolt tähendas see, et demokraatlike riikide organisatsioonidega

erinevate lepingute sõlmimiseks ei eksisteerinud juriidilist baasi ning teisalt ei teatud välisolusid, sest igasugune info demokraatlike riikide kohta oli piiratud. Tihenema olid hakanud ka kontaktid rahvusvaheliste organisatsioonidega, kuid infopuuduse tõttu oli raske teha valikut, millistesse neist rohkem panustada, seetõttu seati eesmärgiks lihtsalt võimalikult aktiivne osavõtt rahvusvaheliste organisatsioonide tööst.⁴⁰ 07.12.1989 saabus Kultuurikomiteesse NSVL Välisministeeriumist Euroopa Nõukogu kultuurikonventsiooni tekst, mille kaaskirjas paluti kultuurikomitee arvamust liitumise kohta konventsiooniga. Lepo Sumera on kirjutanud resolutsioonilehele: „1. Kui tegu NSVLiga, siis upume sinna sisse kogu oma kultuuriga. 2. Kui tegu Eestiga, siis ühinemine võimatu, sest meie pole riik. 3. NL-i ühinemine rahvusvaheliste lepetega nii või teisiti positiivne. Järeldus: vaatamata meie ükskõiksusele antud küsimuses – soovitada ühineda.”⁴¹

Euroopa Nõukogu kultuurikonventsiooni puhul on tegemist demokraatiat ja kultuurilist mitmekesisust väärtustava raamkonventsiooniga, millega Eesti pärast taasiseseisvumist ühines.

Eesmärgiks seati ka otsekontaktide arendamine eri riikide kultuuriinstitutsioonide vahel, kuid õigusliku raamistiku loomisel mõisteti ka vajadust sõlmida riikidevahelisi kultuurikoostöö leppeid. Praeguseks on EV Kultuuriministeeriumil kultuurikoostöö kokkuleppeid sõlmitud rohkem kui 40 riigiga. Mitmed neist on ametkondlikud lepped. Euroopa Liidu kontekstis on enamik lepingutest oma rolli riikidevahelise kultuurisuhtluse reguleerimisel kaotanud, suur osa neist on sõlmitud 1990-ndate esimesel poolel, mil sääraseid lepinguid olid olulised välispoliitilised vahendid.

ENSV Kultuurikomitee kolleegium mää-

³⁶ M. Järve suulised mälestused 06.06.2006 (autori valduses).

³⁷ M. Järve märkmed ENSV KK kolleegiumi 26.01.1989 koosolekult. M. Järve erakogu.

³⁸ Eesti NSV Kultuurikomitee Välissidemete Valitsuse ülesanded. Samas.

³⁹ Eesti NSV Riikliku Kultuurikomitee kolleegiumi koosoleku protokoll nr. 4, 25.05.1989. EV KuM arhiiv, n. 3, s. 3325, lk. 95.

⁴⁰ M. Järve märkmed ENSV KK kolleegiumi 26.01.1989. a. koosolekult. M. Järve erakogu.

⁴¹ NSVL VM 13.11.1989, nr. 902, kiri ENSV KK-le. Samas.

ratles ka prioriteetsed riigid, kellega ENSV peaks esmajoones kultuurisidemeid arendama. Nendeks riikideks seati Soome, Rootsi, Saksa DV ja Saksa LV, Ungari, Poola, Prantsusmaa, Itaalia, USA, Kanada, Läti ja Leedu, VNFSV lääneoblastid (Pihkva, Novgorod) ning teised liiduvabariigid, eriti need, kus asusid eestlaste asundused.⁴²

Soomet käsitleti tõepoolest peamise prioriteetriigina ning seda mitmes aspektis – kultuuripoliitika kujundamine ja otsekontaktid ning ajaloolistest sidemetest tulenev kultuurivahetus, samuti arendati koostööd instituutide vahel. Soome pool oli koostööst huvitatud, kuigi instituudi asutamisega Eestisse ei kiirustatud. Kindlasti mängis kultuurisidemete arendamisel rolli ka see, et Soome oli muutunud režiimi lagunemise ajal mitteformaalseks kanaliks Läände.⁴³ Kultuurikomitees peeti aga Soomet oluliseks eelkõige rahaliste vahendite nappust silmas pidades – Soome oli lähedal. Välja oli toodud ka soome-ugri rahvastega suhete arendamise aspekt. Eesmärgiks seati sõlmida Soomega kultuurikoostöölepe, mida tol hetkel veel ei olnud. 12.12.1989 sellekohane lepe ka sõlmiti. Nimelt külastas delegatsioon eesotsas minister Jaak Kaarmaga Soome haridusministeeriumi. ENSV delegatsioon informeeris vastuvõtjaid probleemidest ENSV kultuuripoliitikas, eriti kultuurialase seadusandluse tugevatest puudujääkidest, samuti käimasolevatest struktuurimuudatustest ning kultuuri finantseerimise raskustest. Samuti uuris ENSV delegatsioon, kas Soomes on kavatsus rajada Tallinna kultuuriinstituut. Vastati, et kuna Soome on Eestile niivõrd lähedal, siis pole selleks otsest vajadust, küll aga olevat arutatud Põhjamaade ühise kultuuriinstituudi rajamist Tallinna, Riiga ja Vilniusesse. Samas tõdesid mõlemad pooled, et peale koostöö ministeeriumide tasandil toimib ka otsekontaktide kanal isikute, seltside ja erinevate kul-

tuuriinstitutsioonide vahel. Lepingu poliitilist tähtsust peeti suuremaks kui kultuurilist, sest sisuliselt olevat leping kokkuvõtte suhetest, mis juba pikka aega toimivad. Mainimist väärrib, et Jaak Kaarma visiit oli esimene Eesti (NSV) ministri ametlik külaskäik Soome sõjajärgsetel aastatel.⁴⁴ 1992. a. taasjõustati riikidevaheline vaimse koostöö konventsioon, mis oli sõlmitud 01.12.1937.

Ka Rootsiga eksisteerisid juba 1989. a. nn. ametlikud sidemed, 19.–22.10.1988 viibis Stockholmis visiidil ENSV Kultuurikomitee ametlik delegatsioon koosseisus Jaak Allik, Vello Lindsalu ja Madis Järv. Visiidi eesmärk oli tutvustada Rootsi kultuurivahetust suunavale ametkondadele ja kultuuritegelastele kultuurikontaktide uut kontseptsiooni ning tingimusi NSVL-s, mille alusel olid liiduvabariikidele antud suuremad õigused väliskontaktide sõlmimiseks ja arendamiseks ning mille tõttu oli võimalik hakata sõlmima ulatuslikke otsesidemeid rootsi kultuurielu esindajatega. Heaks iseloomustuseks Rootsi poole eelarvamustest ENSV ametivõimude suhtes on Sirbis ja Vasaras avaldatud tõlge ajalehest Svenska Dagbladet, milles märgitakse, et *perestroika* NSVL-s võib Rootsile kalliks maksma minna. Kultuuriminister Bengt Göransson pidas ENSV delegatsiooni visiiti puhtalt viisakusvisiidiks, lisades siiski, et seda külaskäiku võib tõlgendada ka teatava avanemise märgina Nõukogude poolel. Rootsi Instituudi direktor Anders Clason ei nõustunud ministriga, märkides, et tegemist on tõepoolest lähenemisega Eesti ja Rootsi vahel, sest Eesti pool tegi Rootsi delegatsioonile ka ettepaneku külaskäiguks ENSV-sse. Samas lisas ta, et kõigil on *perestroika* üle hea meel, kuid suhete arendamiseks ENSV-ga peab instituut valitsuselt laieneva kultuurivahetuse tarvis raha paluma.⁴⁵ 1988. a. detsembris toimus tõepoolest Rootsi küllalt suure delegatsiooni külaskäik Tallinna, mis oli ilmselt

⁴² M. Järve märkmed ENSV KK kolleegiumi 26.01.1989. a. koosolekult. Samas.

⁴³ T. Karjahärm. National and International Aspects of Estonia's Return to Independence. – L. Utro (Ed.). 10 years of Restored Statehood in of Estonia 1991–2001. Tallinn, 2002, lk. 95.

⁴⁴ E. Anupõld. Eesti ja Soome kultuurisuhted kinnitati lepinguga. – Reede 23.02.1990, nr. 8, lk. 3.

⁴⁵ Eesti kultuuri delegatsioon Rootsis. – Sirp ja Vasar 28.10.1988, nr. 44, lk. 13.

mõeldud Rootsi poolelt ka n.-ö. heastava žestina Göranssoni väljaütlemistele.

Ülaltoodud visiidid Soome ja Rootsi kirjeldavad ilmekalt umbusku, mida demokraatlikud riigid ENSV ametivõimudega suhtlemisel ilmutasid.

Saksa LV ja DV prioriteetidenä määramise põhjuseks toodi ajaloolised sidemed ja lähedus, samuti oluline koht Euroopa südames ning maailmakultuuris. Mainiti ka parteisidemeid Schweriniga, mis polevat eesmärk iseeneses, aga tegur, mis võimaldas kontakte. Poola prioriteediks seadmist põhjendati ajalooliste sidemete ja geograafilise lähedusega. Samuti oli Poola pool ise sidemete arendamisest huvitatud. Prioriteetidenä nähti ka Prantsusmaad ja Itaaliat, määratledes need riigid Euroopa kultuuri keskustena. Prantsusmaa puhul rõhutati poliitilist tähtsust. Prioriteetidenä määratleti ka Moskvat ja Leningradi, sest seal kujunes otsustaval määral NSVL kultuuripoliitika ja ka kultuurialased välisuhted olid seal oluliselt aktiivsemad kui NSVL-s keskmiselt. Samuti olid prioriteedid Balti riigid, kellega sel perioodil muu hulgas aina tugevnes ka kultuurialane koostöö.

Väga oluliseks peeti suhete arendamist väliseestlastega – hiljuti oli vastu võetud EKP Keskkomitee ja ENSV Ministrite Nõukogu määrus väliseestlastega suhete arendamise kohta.⁴⁶ Nii suunati rõhuasetus ka Vene NFSV lääneoblastitele (Pihkva, Novgorod) ning teistele liiduvabariikidele, eriti aga neile, kus asusid eesti asundused. Prioriteetidenä määratleti ka Kanada, märkides, et see on arenev ja kasvav suure eestlaste kogukonnaga riik. Oluliseks peeti sidemete arendamist väliseesti kogukondadega ka Rootsis, USA-s, Saksamaal, Inglismaal ja Austraalias. Kinnitati, et nende kultuur tuleb tunnistada osaks eesti kultuurist ning aidata säilitada eesti keelt välismaal, tutvustada Eestis väliseesti kirjandust ning arendada muid kontakte.⁴⁷

Ungari prioriteetidenä nägemise põhjenduse

ses olid välja toodud ühised soome-ugri juured ning samuti peeti Ungari kohta Euroopa kultuuris oluliseks. Ungari kogemust arvestati 1988. a. esimesel poolel ENSV Kultuurikomitee moodustamisel. 23.–27.05 toimus ENSV delegatsiooni visiit Ungari Rahvabariiki, mille käigus tutvuti sealse kultuuripoliitikat koordineeriva aparaadi tegevusega ning arvestati seal tehtud tähelepanekuid ka komitee loomise protsessis.⁴⁸

NSVL suhted USA-ga olid Gorbatšovi valitsusajal üleliidulisel tasemel märgatavalt paranenud ning Ameerika Ühendriikide väljatoomine seetõttu ootuspärane. 1987. ja 1988. a. Sirbi ja Vasara veergudelt võib leida märkimisväärselt palju artikleid, mis kajastavad erinevaid aspekte USA-st.

Seega võib välissidemete küsimuses kokkuvõtlikult välja tuua järgmised olulised uuenenud ENSV Riikliku Kultuurikomitee kultuuripoliitilised seisukohad:

- 1) Kultuur on avatud süsteem, mille normaalseks arenguks on kontaktid vältimatud;
- 2) Komitee roll on koordineeriv, mitte juhtiv;
- 3) Rahvusvaheliste organisatsioonide tööst aktiivse osavõtu toetamine;
- 4) Otsekontaktide arendamine;
- 5) Riikidevaheliste kultuurikoostöölepete sõlmimise vajaduse väljatoomine;
- 6) Sidemete arendamine demokraatlike riikidega (Soome, Rootsi) ametlike visiitide kaudu kultuurikomitee delegatsiooni tasemel.

Kokkuvõtteks

ENSV kultuuripoliitikas oli 1980-ndate aastate lõpul olemas liberaliseerimiseks mitmeid eeldusi nii üleliidulisel kui ka liiduvabariiklikul tasandil. *Perestroika* rakendamiseks 1988. a. loodud ENSV Riikliku Kultuurikomitee, mille moodustamise algseteks

⁴⁶ ENSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 1988, nr. 49, art. 704.

⁴⁷ M. Järve märkmed 26.01.1989. a. ENSV KK kolleegiumi koosolekult. M. Järve erakogu.

⁴⁸ Eesti NSV Kultuuriministri esimese asetäitja I. Mossi kiri Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe esimesele asetäitjale A. Soidlale, 31.05.1988. EV KuM arhiiv, n. 3, s. 3272, lk. 39.

emärkideks olid bürokraatia vähendamine ning ulatuslikum delegerimine allüksustele, ülesandeks määratleti riikliku kultuuripoliitika elluviimine koos loomeliitude ja vabariigi üldsusega ning demokraatlike aluste laialdasem juurutamine kultuurisfääris, mille toimimiseks pidid kultuuriasutused olema maksimaalselt iseseisvad. Koostöö ENSV Loominguliste Liitude Kultuurinõukogu ja ENSV Kultuurikomitee vahel ilmselt tõepoolest mingil määral ka toimis, komitee juures oli nõuandev kolleegium, mille puhul oli tegemist üsna mitmepalgelise nõuandva organiga, kuhu oli kaasatud kultuuriinimesi. Kuigi ametlikult säilis liidulis-vabariiklik alluvusprintsip, ei olnud juba 1988. a. loodud ENSV Riiklik Kultuurikomitee sisuliselt enam üleliidulise Nõukogude kultuuripoliitika rakendaja, vaid iseseisvaid algatusi välja töötav organ. Kultuurikomitee põhiülesanded ning näitena toodud välissuhete uute põhimõtete kujundamine tõestavad, et ettekujutus kultuuripoliitikast oli muutunud. Komitee ülesandeks oli seatud eesti rahvusliku kultuuri säilimiseks vajalike tingimuste loomine ning tunnistatud, et kultuur on isereguleeruv protsess, mis oma põhiolemuselt on pluralistlik. Välissuhete arengukontseptsiooni uuendamises oli oluline kultuurikomitee rolli sätestamine abistava ja koordineeriva üksusena juhtiva asemel, mis viitab institutsiooni demokratiseerimisele. Toetati aktiivset osavõttu rahvusvaheliste organisatsioonide tööst. Sula ajal välja kujunenud kultuurialase välissuhtluse kaks peamist prioriteeti – suhete arendamine Soome ja väliseesti kogukonnaga – säilisid. Siiski olid demokraatlikud riigid koostöö suhtes ENSV ametivõimudega umbusklikud ning nn. alternatiivse suhtluskanalina Läände loodi 1989. a. Eesti Instituut.

Komitee põhimõtete hulgas oli NSVL organitega mittekonfliktse suhte säilitamine. Autoritaarne suhe NSVL Kultuuriministeriumiga jäi vähemalt formaalselt muutumatuks kuni NSVL-i lagunemiseni ning siin saab rääkida siiski suhete liberaliseerimisest, mitte demokratiseerimisest. Liidu kooshoidmise eesmärki teeniv initsiatiiv suhete igakülg-

seks parandamiseks oli Vene poolel olemas ning seda taheti ka tõepoolest rakendada. NSVL Kultuuriministerium toetas kultuurikomitee suurema autonoomia andmist, kuid demokraatlikku kultuuripoliitikat ei saadud Eestis täiel määral rakendada asuda enne Nõukogude Liidu lagunemist – seda asus pärast taasiseseisvumist ellu viima ning arendama Nõukogude institutsioonist välja kasvanud Eesti Vabariigi valitsusasutus.

Artikkel tugineb autori 2006. a. septembris TÜ ajaloo osakonnas kaitsstud bakalaureusetööle (võrdsustatud magistrikraadiga)

Kerli Gutman

(1982)

Kaitses Tartu Ülikoolis 2006. aastal ajaloo erialal B.A. (võrdsustatud magistrikraadiga), kõrvalerialad politoloogia ja etnoloogia. Töötanud kultuuriministeriumis välissuhete osakonna peaspetsialistina, praegu UNESCO Eesti Rahvusliku Komisjoni haridus- ja teadusprogrammide koordinaator.